

TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM FONDEM EU A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY

PRO PLNÝ ŽIVOT 2008

Sborník referátů mezinárodní konference věnované problematice pomoci sluchově postiženým studentům v přípravě a vlastním studiu na vysoké škole

FOR THE FULL LIFE 2008

Proceedings of international conference focused on the problem of assistance to aurally-handicapped students in their preparation and study at universities

OSTRAVSKÁ UNIVERZITA V OSTRAVĚ
OSTRAVA 10.6.2008

Conference organizována v rámci projektu EQUAL "Vývoj a zavedení systému celoživotního vzdělávání osob s postižením sluchu, vč. vzdělávání zdravých osob, které s handicapovanými osobami přicházejí do kontaktu".

Číslo projektu EQUAL/2/07;CZ.04.4.09/3.1.00.4/0008

© Ostravská univerzita v Ostravě
© Editor: Ing. Zdeňka Telnarová, Ph. D.

ISBN 978 – 80 – 7368 – 437 – 2

Znakový jazyk, tlumočnictví a vizualizace na vysokých školách z pohledu Masarykovy univerzity

Mgr. Pavel Kučera, Bc. Dana Peňázová, PhDr. Petr Peňáz
Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky Masarykovy univerzity

1. Vznik a vývoj servisních služeb pro sluchově postižené na Masarykově univerzitě

Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky (kratším názvem: středisko Teiresiás) bylo založeno v roce 2000 při Masarykově univerzitě jako celouniverzitní výukové, poradenské, technicko-organizační a servisní pracoviště, po dvou letech pilotního provozu na úrovni fakult. Jeho úkolem je zajišťovat, aby studijní obory akreditované na Masarykově univerzitě byly přístupné také studentům neslyšícím a nedoslýchavým, nevidomým a slabozrakým a studentům s pohybovým handicapem.

V době vzniku střediska Teiresiás koncem 90. let byli na Masarykově univerzitě pouze 2 prezenční studenti s těžkým sluchovým postižením a hlavní část pozornosti se v té době upírala spíše ke studentům se zrakovým handicapem. Vzhledem k nevyváženosti takto zajišťovaných služeb byl roku 2003 zahájen pilotní projekt s cílem integrovat do studia neslyšící, který měl nebývalý ohlas; po pěti letech provozu už středisko Teiresiás poskytuje služby celkem 76 sluchově postiženým studentům. Zaměstnává přitom 4 interní a 10 externích tlumočnicků (včetně tlumočnicků sluchově postižených).

2. Legislativní otázky spjaté s tlumočením

Stejně jako jiné evropské země přistoupila Česká republika v 90. letech 20. století k revizi politiky, jež trvala dobrých sto let a na jejímž počátku stojí známý milánský kongres – v roce 1998 byl přijat zákon 155/1998 Sb., O znakové řeči. Ten v obecné rovině a prostřednictvím poněkud nezvyklé terminologie zakotvuje právo sluchově postižených na veřejné uplatnění znakového jazyka, včetně jeho role ve vzdělání, nikoli však dostatečně jasně a explicitně. § 7, který právo na vzdělání „s využitím znakové řeči“ (nikoli ve znakovém jazyce) přiznává, je vzápětí svou vysvětlující poznámkou odkázan na ustanovení školského zákona, tedy mimo rámec vysokých škol, a pouze § 8, odst. 3, zavádí vysokým školám povinnost poskytovat bezplatně tlumočnické služby (vymezuje předpis ministerstva školství, na který § 8 odkazuje, ovšem rovněž nepostihuje vysoké školství). Aby studenti se smyslovým handicapem mohli za tohoto právního vakua na MU studovat, vydal rektor Směrnici o studiu osob se specifickými nároky, která upravuje podmínky přijímacích zkoušek, průběh a ukončení studia, včetně povinnosti komunikovat s mluvčími znakového jazyka v tomto jazyce.

Vývoj počtu sluchově postižených studentů si vzápětí ovšem vyžádal další legislativní zákrok. V akademickém roce 2007/2008 totiž dosáhl počet těžce sluchově postižených na MU v průměru 0,2 % všech studentů, s pestrým rozložením na jednotlivé fakulty: na Fakultě informatiky jde o 1 %, následuje Pedagogická fakulta s 0,5 % – jde tedy o počty překračující frekvenci v běžné populaci, což s sebou nese řadu praktických organizačních nesnází. Vzhledem ke všem skutečnostem je proto v současné době v projednávání paragrafované znění nové směrnice, jež se týká postavení znakového jazyka ve vztahu k ostatním vyučovacím jazykům a využívání tlumočnicků při studiu na MU. Směrnice vymezuje práva a povinnosti učitele, studenta a tlumočnicka a počítá s tím, že ve všech těchto rolích se může uplatnit jak slyšící, tak sluchově postižený. Pokud jde o roli tlumočnicka,

zavádí se na MU akademický etický kodex tlumočnicka, který upřesňuje a doplňuje zásady formulované pro výkon tlumočnické profese v řadě zemí včetně České republiky.

3. Specifika tlumočení na Masarykově univerzitě

Hlavním specifikem tlumočnického servisu na Masarykově univerzitě je to, že není koncipován jako služba neslyšícímu studentovi (natož pak výlučně na žádost neslyšícího studenta), nýbrž jako prostředek zajištění výuky a chodu školy. Za přítomnost tlumočnicka ručí rektorovi školy středisko Teiresiás automaticky vždy tam, kde škola sama svým organizačním opatřením (vypsáním přednášky, semináře, cvičení, exkurze atd.) vytváří prostředí, v němž mají spolu jednat mluvčí znakového a orálního jazyka. Tam, kde není přítomnost tlumočnicka předem automaticky dána, protože jde o příležitostnou akci, u níž není potřebnost tlumočnicka předem zřejmá, může iniciativa k zajištění tlumočnicka vzejít právě tak od slyšícího jako od neslyšícího účastníka plánované komunikace.

Dalším specifikem je rozsáhlá výuka přímo ve znakovém jazyce (Pedagogická fakulta, Fakulta informatiky, celouniverzitní jazyková výuka v gesci střediska Teiresiás) a individualizovaná výuka organizačně přizpůsobená pro tlumočení (na řadě fakult). První typ zajišťují jak tlumočníci s aprobací potřebnou pro danou výuku, tak rodilí mluvčí s touto aprobací. Individuální výuka se realizuje v případech, kdy tempo výkladu nebo technické a organizační podmínky (typ místnosti, souběh více činností apod.) brání zajistit standardní tlumočnický servis přímo v běžné výuce, nebo kde předběžné znalosti sluchově postiženého jsou vlivem předcházejícího studia nižší, než je standard, takže se musí připravovat intenzivněji a v pomalejším tempu. V takových případech hradí škola kopii kurzu, jejíž tempo a způsob organizace zajistí pro sluchově postiženého potřebné podmínky (počínaje tlumočením bez informačních ztrát).

Třetím důležitým specifikem je volba, kterou MU nabízí mezi znakovým jazykem a vizualizací jiných jazyků, nejčastěji češtiny nebo angličtiny. Kromě běžné formy vizualizace, kterou představuje znakování češtiny nebo vizualizace artikulací tam, zde si z praktických důvodů tento způsob komunikace sluchově postižený vyžádá, je na MU především rozsáhlý dispečink zapisovatelský, který funguje nezávisle na tlumočnickém dispečinku, ale jehož součinnost s tlumočnickým servisem koordinuje studijní oddělení střediska Teiresiás. Síť zapisovatelů disponuje několika notebooky pro každou fakultu a pro její práce si postupně ustalují pravidla a metodika vycházející z rozlišování jednotlivých typů zápisu. Rozlišuje se zápis vizualizační, registrační, obsahový a orientační, přičemž první dva typy jsou v širším slova smyslu způsobem vizualizace orálního textu: vizualizační zápis slouží ke sledování mluveného textu online v reálném čase (v případě veřejné akce pro více osob na plátně, jinak na individuálním displeji), registrační zápis slouží offline, tedy ke zpětnému opakovanému průchodu vysloveným dokumentem (je ekvivalentem dikatofonového záznamu).

Samostatnou kapitolou přesahující rámec tohoto příspěvku je uplatnění znakového jazyka při jazykové výuce. Jenom v hlavních rysech lze naznačit, že Masarykova univerzita nepředpokládá prosté vypuštění ústní části jazykových zkoušek orálních jazyků. Hlavní roli ústních zkoušek je nutno vidět v tom, že zkoumají prezentační schopnosti studenta ve veřejné komunikaci a dále jeho argumentační pohotovost v reálném čase. Pokud jde o schopnost veřejné prezentace, je při závěrečných zkouškách nahrazována prezentačním vystoupením ve znakovém jazyce. Pokud jde o formulační a argumentační pohotovost v diskusi, je dokládána veřejným chatem v orálním jazyce.

V běžné výuce je zpravidla jeden tlumočnick, pokud rozsah akce nepřesáhne 90 minut (tedy 2 vyučovací hodiny). U blokové výuky (typicky například u kombinované formy studia, se střídají 2 tlumočníci. Samozřejmostí je přítomnost tlumočnicka u zkoušek, konzultací, pedagogických praxí,

sportovních kurzů atd., opět primárně z iniciativy školy, buď automaticky (kde je potřeba tlumočnicka obecně předem zřejmá), nebo na žádost učitele (kde ji pokládá za vhodnou jednotlivý pedagog nebo pracovník univerzity), případně z iniciativy studenta.

4. Další aktivity tlumočnicků na MU

Tlumočníci se spolu se sluchově postiženými pedagogy a odbornými pracovníky školy podílejí na řadě další aktivit:

- terminologická databáze v oblasti matematiky, informatiky, práva a dalších oborů (online), která se stává základem plánovaného tezauru online, včetně transkripce znaků (pro jednoznačnost a pro oboustranné vyhledávání v elektronickém slovníku) a jejich uplatnění v kontextu; v plánu je zapojení této databáze do projektu EuroWordNet
- standardizace terminologie související se samotným provozem vysoké školy a s jednotlivými vyučovacími obory, tak aby při střídání tlumočnicků nebo studentů v týchž nebo příbuzných předmětech byla zajištěna konzistence a kontinuita
- další vzdělávání tlumočnicků v ČZJ – semináře a školení směřují k profesnímu růstu tlumočnicků MU, ke sjednocení terminologie jednotlivých oborů a výměně zkušeností

5. Závěr

Současná situace ukazuje, že je potřeba se soustředit na výchovu vysokoškolsky vzdělaných tlumočnicků zaměřených oborově – vysloveně zoufalá je situace v oblasti technických věd, přírodních věd a informatiky. Masarykova univerzita nabízí sluchově postiženým všechny své obory, ale připravenost uchazečů k jejich studiu je malá a rovněž stupeň rozvoje znakového jazyka je zatím problematický. Stoleté vyřazení z účasti na vzdělání a uplatnění ve veřejném občanském životě má citelný dopad na terminologickou bohatost, stylistickou bohatost a sémantickou jednoznačnost. I tam, kde je tlumočnick ochotný se dále vzdělávat v daném oboru, chybí většinou slovní zásoba ve znakovém jazyce, protože neexistují mluvčí, kteří by v dané odborné oblasti byli profesně činní a byli garancí přirozeného terminologického rozvoje. Možným východiskem k překlenutí tohoto stadia, připomínajícího češtinu počátkem 19. století, je zapojení neslyšících i slyšících studentů jednotlivých oborů do programu rozvoje znakového jazyka. Neslyšících jako budoucích nositelů znakové jazykové kultury v těchto profesních oblastech a zodpovědných za terminologickou bohatost a funkčnost odborných vyjadřovacích postupů, slyšících jako potenciálních kvalifikovaných tlumočnicků.

Literatura

1. *Směrnice o studiu osob se specifickými nároky. Směrnice 4/03 rektora MU* [online]. Masarykova univerzita, Brno 2003. Dostupné z URL: <http://www.teiresias.muni.cz/smernice.html>
2. *Směrnice o využívání tlumočnicků znakového jazyka na Masarykově univerzitě. Návrh směrnice rektora MU*. Interní materiál Masarykovy univerzity. Brno, 2007.
3. Zákon č. 155 ze dne 11. června 1998, o znakové řeči a změně dalších zákonů. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1998, částka 54.